

TRYJARSKİ, EDWARD (2012), TÜRKLER VE ÖLÜM - GEÇMİŞTEN BUGÜNE TÜRKLERDE ÖLÜM KÜLTÜRÜ-, (ÇEV. HAFİZE ER), İSTANBUL: PİNHAN YAYINCILIK. (640 S.)*

*Seyit GEZER***

Hayatın diğer dönüm noktaları gibi ölüm çevresinde de birçok inanma, âdet, töre, tören, ayin, kalıp davranış, işlem bir araya gelmiştir. Sedat Veyis Örnek'e göre ölümün herkes için kaçınılmaz bir son oluşu, dünyanın her köşesinde ölüm ile ilgili âdetlere ve işlemlere evrensel bir

* Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir yazı olduğu tespit edilmiştir.

** Kırıkkale Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi, El-mek: gezerseyit@hotmail.com

nitelik kazandırmıştır (Örnek 1977:207). Ancak, gerek coğrafi, gerekse kültürel bakımdan ayrılıklar bulunan, farklı yaşam tarzı ve inanışlara sahip toplumların konuyla ilgili inanmaları, âdetleri ve işlemleri arasında benzerlikler görüldüğü gibi farklılıklar da mevcuttur. İnceleme konumuz olan eser Türk dünyasının muhtelif köşelerinde yaşayan insanların ölüm ile ilgili sergiledikleri davranışları tarihi seyir içerisinde bir süzgeçten geçirerek okuyucuya sunmaktadır.

Zwycezaje Pogrzebowe Ludow Turekich Na Tle Ich Wierzen isimli eser Türk Dil Kurumu şeref üyesi olan Polonyalı ünlü Türkolog Prof. Dr. Edward Tryjarski tarafından 1991 yılında Leh dilinde kaleme alınmıştır. Eser, 2011 yılında çevirmen Hafize Er tarafından Türkiye Türkçesine “*Türkler ve Ölüm -Geçmişten Bugüne Türklerde Ölüm Kültürü-*” ismi ile çevrilerek, 2012 yılında Pinhan Yayıncılık tarafından yayımlanmış olup; Türk Okurları İçin Önsöz (s.9), Kısaltmalar (s.11), Giriş (s.17-73), I-V. Bölümler (s.92-503), Sonuç (s.519), Kaynakça (525), Ek Kaynakça (s.575), Dizin (s.598)ve Resimler/Fotoğraflar/Çizimler (s.622) şeklinde bölümlere ayrılmıştır.

Giriş kısmında, *Kültürel Miras ve Dış Etkiler* başlığı altında, ele alınan konunun karmaşıklığının sebepleri ifade edilmiştir. Bozkır kültürünün Türk kültürüne ne şekilde yansıdığı ve Türk kültürü üzerindeki Hun, Çin, Hint-İran ve Slav toplumlarının etkileri somut tespitlere dayandırılarak detaylı bir şekilde sunulmaktadır. *Evrensel Dinlerin Tanıyıcıları Türkler* başlığını taşıyan kısımda ise Türklerin tarih boyunca etkisinde kaldığı; Zerdüştlük-Mazdaizm, Budizm, Maniheizm, Musevilik-Karaimizm, İslamiyet, Hristiyanlık (Nasturilik, Katoliklik, Bizans Hristiyanlığı, Ortodoks Kilisesi), dinleri ayrı ayrı başlıklar halinde tanıtıldıktan sonra Türklerin isimlerini yukarıda saydığımız inanış sistemlerinin etkisi altına ne zaman girdiğine dair tarihi bilgiler verilmektedir.

I.Bölüm *Biyoloji ve Din, Farklı İnançların Temelinde Ölüm Fenomeni* üst başlığı altında *Ölüm Nedenleri, Hayat Veda, Letarji, Öbür Dünya, Ruh, Ölülerin Canı, Ölülerle Temasa İlişkin Tabular* başlıklarını ihtiva etmektedir. Bu bölüm aslında diğer bölümler için temel teşkil edecek bilgiler içermesi bakımından dikkat çekmektedir. Bunun yanında “ruh” ve “can” kavramları üzerinde ayrıca durulmakta letarji adı altında ise yalancı ölüm hallerinin Türk dünyasında nasıl bilindiği anlatılmaktadır. Tryjarski, özellikle Uno Harva ve Jean Paul Roux’un bu sahadaki çalışmalarına dikkat çekerek, söz konusu çalışmalarda başarıların sebeplerini kısaca ifade etmektedir.

II.Bölüm *Ölümden Törenle Taşımaya, Ölü Gömme Döngüsünün İlk Aşaması* üst başlığında ele alınmıştır. Birinci bölümde olduğu gibi bu bölümde de kronolojik bir sıranın varlığı söz konusudur. Bu nedenle, ölüm olayının kendi zaman dilimi içerisinde eksiksiz bir şekilde ayrıntıları ile ele alındığını söylememiz hiç de zor değildir. Ölümden sonraki ilk işlemlerden başlayarak gömme safhasına gelene kadar icra edilen ritüellere ilişkin bilgiler mevcut kaynaklardan ve Atilla’nın cenaze töreni gibi tarihi olaylardan hareketle anlatılmaya çalışılmıştır. Özellikle yas töreni, süresi, rengi ve ağıt konularında yapılan tespitler, halkbilimciler için -yas renginin siyah değil de beyaz olduğunun ısrarla vurgulanması gibi- yeni bilgiler içermesi bakımından önemlidir. Yazara göre ağıtlar, bir şarkı gibi terennüm edilince anlam kazanmaktadır. Bu nedenle ağıtların, önceleri bağırtı gibi duyulsa da kısa bir süre sonra uyumlu şarkılara dönüşen modülasyonlu bir inleme olduğu belirtilmektedir.

III.Bölüm *Ölüm İşleminin Son Aşaması: Gömme* başlığını taşımaktadır. Kullanılabilir koruma yöntemi olarak ifade edilen ölüünün gömülmesi hakkında Jean Paul Roux tarafından sınıflandırılmış dört uygulamadan bahsedilmektedir: Toprağa gömme, yakma, terk etme, sergileme (teşhir) veya mumyalama. Yazar, toprak üzerinde içlerindeki kürek ve testi bulunan kayıkların defin amaçlı kullanıldığı suya gömme geleneğini de kendisi zikrederek yukarıdaki sınıflandırmaya eklemiştir. Ölüünün taşınması, yaşam alanına tekrar dönmesini önleyecek bir uygulama olması

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/4 Spring 2013

nedeniyle yaşayanlar tarafından çok önem verilen bir olaydır. Bu nedenle, eğer gerekli ta'zimde bulunulursa ölünün yaşayanları rahatsız etmeyeceğine inanılmaktadır. Maske sorunu başlığı altında bir koruma yönteminden bahseden yazar, bu hususa ilişkin alçıdan yapılmış ve sonradan iskeletin üzerine konulmuş ölünün yüzünün sanatsal tasviri olan iki yöntem hakkında da bilgi vermektedir.

Ölü Gömme Döngüsünün Üçüncü Aşaması: Defin Sonrası başlıklı IV. Bölüm'de ölüm olayının merasime dönüşmesi anlatılmaktadır. Ölünün gömülmesinden sonra anma merasimleri başlamaktadır. Yazara göre defin sonrası yapılan merasimlerin temelinde atalar kültü inancı vardır. Atalar kültü, ataların takdisine dayanır ve kutsal kabul edilene karşı var olan saygının bir göstergesidir. Atanın ruhunun hoş tutulması ile ocakta hayatını sürdürenler kötülüklerden uzaklaşırlar. Eğer ölen kişiye gerekli saygı gösterilmezse kötü ruhlar/ölenin ruhu o ailenin ocağına musallat olur. Atalara karşı gösterilen saygı ve onlara izafe edilen kutsallık, bazen tapınma bazen de korku ile ifade edilir. Ölüyü anma merasimlerinin başında ortak bir yemekte yiyeceklerin tüketilmesi gelmektedir. Eserde, "ölü yemeği" veya "ölü aşı" adı verilen yemekle ilgili Türk boyları arasındaki inanışların ne şekilde çeşitlendiği ayrıntılarıyla anlatılmaktadır. Ölü aşından sonraki bölümde ise merasimlerle ilgili kutsal kabul edilen ölümden sonraki 3, 7, 40, 49, 53. günlerinde, perşembe günleri, büyük ölü anma mevsimi olan sonbahar (ekim) mevsiminde neler yapıldığı belirtilmektedir. Bu bölümün son iki kısmı ise kurbanla ilgili inanışlar ve atalar kültü tanımı etrafında şekillenen ongonlara ayrılmıştır. Ölmüş ataları ta'zim ve onlar için kurbanlar sunmak Geleneksel Türk dininin en önemli unsurlarındandır. Ata öldükten sonra ruhunun bir takım üstün güçlerle donanacağı ve bu sayede geride kalanlara yardım edeceği inancı vardır. Ölen kişinin eşyaları ve mezarları kutsal kabul edilip ruhlarına kurban sunulurdu (Ocak 1984:3) Eski Türk geleneklerinde ölen atanın tasvirinin yapılıp saklandığı bilinmektedir. Keçe, paçavra, kayın ağacı kabuğu, hayvan derisi gibi nesnelere yapılan sembollere ongon, töz ve tangara isimleri verilmektedir. Bu tasvirleri yolculuk esnasında yanında taşıyan Türklerin ava çıkarken üzerlerine saçları saçıp, ağızlarına bal sürdüklerine dair bilgiler de mevcuttur (Günay ve Güngör 1998:59-65).

V.Bölüm *Mezar Anıtları ve Diğer Matem Yapıları*'nın tanıtımı niteliğindedir. Mezarlar, ölümlerin defnedildiği yerler olması sebebiyle kutsal kabul edilirler. Bununla birlikte aslında o yerler, korkulan ve tabu haline gelmiş alanlardır. Ölen için ebedi mekan, ölen insanın geride bıraktığı aile bireyleri içinse atasının korunduğuna ve hayatını devam ettirdiğine inanılan mezarlar yapı olarak çeşitlilik arz etmektedirler. Bölüm içerisinde "mezar" kavramı "külliye" şeklinde düşünülerek, mezar külliyesini oluşturan parçaların neler oldukları anlatılmış olup;

- Mezarlar: Plaka mezarlıklar, bozkır-toprak mezarlıklar, höyükler, kurganlar, kereksurlar, külliyeleler, ekleme mezarlar, yardımcı mezarlar, taş çitler, taş sandukalar, lahitler, türbeler, kurganlar, sahte kurganlar,
- Taşlar: Taş sütunlar, plakalar, bloklar, yazılı taş steller, taş babalar, balballar, taş heykeller, devtaşları (büyük taşları), stupalar,
- Kitabeler ise: Orhun Yazıtları, Yenisey Yazıtları, Ön Bulgar Yazıtları, Nasturi Yazıtları, Osmanlı Yazıtları ve günümüz Türkiye'sinin mezar yazıları,

alt başlıkları halinde okuyucuyla paylaşılmıştır. Ayrıca, mezar ve mezar taşlarının ölçüleri, biçimleri, mezarlıkların kuruldukları bölgeler, kitabelerin içerikleri gibi konularda da bilgiler verilmiştir.

Kitabın sonuç bölümünde, Alman vaiz Salomon Shweigger, Britanyalı kadın araştırmacı Raphaela Lewis ve Polonyalı Kanonik Szymon Starowolski'nin kaleme aldıkları Osmanlı dönemine ait ölü gömme törenleri nakledilmektedir. Kitabın en büyük zenginliği ise kaynakça kısmıdır. Eserin 525-597. sayfaları arasında künye bilgisi şeklinde verilen kaynakların çoğunun yabancı bilim adamlarına ait olması dikkat çekicidir. Kaynakça ve izin kısmından sonra kitapta anlatılan hususların daha iyi anlaşılabilmesi için 38 adet resim/fotoğraf/çizim kullanılmıştır.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/4 Spring 2013

Yukarıda genel hatlarıyla tanıtmaya çalıştığımız Edward Tryjarski'nin "**Türkler ve Ölüm - Geçmişten Bugüne Türklerde Ölüm Kültürü-**" isimli eseri yüzlerce kitap ve makalenin incelenmesi sonucu meydana getirilmiştir. Yazar; Almanca, İngilizce, Lehçe, Rusça ve Türkçe gibi farklı dillerde yazılmış birçok kaynaktan istifade ederek eserini bilim âleminin hizmetine sunmuştur.

Ne var ki söz konusu kitapta dikkat çeken bazı hususlar da vardır. Şöyle ki; kitabın giriş kısmında Türklerin tarih boyunca münasebette buldukları yabancı toplumlarla olan münasebetleri ifade edilirken Hunların da Türk milleti için komşu bir topluluk olarak gösterilmesi tarihi referanslara ters düşmektedir. *Umay* için tanrıça denilmesinin yanında eski Türklerden bahsedilirken "*saldırgan göçebe*" (s.29) gibi değer yargısı içeren bazı kavramlar da kullanılmıştır.

Eserde, Gök-Tanrı inancı ile Çin inançları arasındaki benzerliklerin tespit edilerek ifade edilmesi konusuna ayrıca değinmek yerinde olacaktır. Çünkü Çince *T'ien* sözcüğünün Tanrı manasına dönüştüğü vurgulanarak, en yüce olan Tanrı'ya ulaşmak için Çin hükümdarlarına özel bir görev verildiği söylenmektedir. Yazar göre, Türk tanrısalığının kavramlaşmasında Çin derlemelerinden bağımsız bir *Gök* düşüncesi olamaz. Orhun Abideleri'nde Türk hükümdarlarından Tanrı'nın yeryüzündeki elçisi (Bkz. Ergin 2000) olarak bahsedilmiş olması da bu düşüncenin en güzel örneği olarak zikredilmektedir.

Yazar, Türk okurlar için yazmış olduğu önsözde "*eğer bir sorun varsa o da, tarih denen sahnenin pek çok evresinde boy göstermiş olan Türk halklarını ve Türk haklarıyla birlikte insan varoluşunun temel sorunlarını tartışan kişinin (yani kendisinin) Türk değil de yabancı, dışarıklı olmasıdır*" demektedir. Aslında bu cümleler ister istemez böyle bir kitabı neden Türk araştırmacılar yaz(a)madı sorusunu akla getirmektedir. Belki bu yüzden yazar önsözde bir tembihle bulunarak burada yazılı olan kuru bilgileri almakla yetinmenin doğru olmadığını yorumlamanın gerektiğini de vurgulamaktadır.

Yazımızda tanıttığımız yapmaya çalıştığımız "**Türkler ve Ölüm -Geçmişten Bugüne Türklerde Ölüm Kültürü-**" isimli kitap; Çin'den Güney Sibirya'ya, Afganistan'dan Anadolu'ya kadar gidip yerleşen Altay, Beltir, Çuvaş, Gagavuz, Karaim, Kırgız, Tengir, Tuva, Uygur gibi farklı isimlerle anılan Türklerin ölüm ve yaşam hikâyesi etrafında örülen tarihini, muhteşem tasvirler eşliğinde anlatan bir eserdir. Halkbilimi, antropoloji, etnoloji, sosyoloji, din ve felsefe gibi sosyal bilimler çatısı altında faaliyet gösteren farklı disiplinler ile ilgilenen araştırmacılar için çok önemli bilgiler içermektedir. 20 yıl gibi uzunca bir süreden sonra Türkiye Türkçesine çevrilmiş olması bile sevindiricidir. Bu nedenle uzun soluklu bir emeğin ürünü olan kitabın yazarı Edward Tryjarski'ye ve akıcı bir üslup kullanarak eseri Türkiye Türkçesine çeviren Hafize Er'e Türk kültürüne katkılarından dolayı teşekkür ederiz.

KAYNAKÇA

ERGİN, Muharrem. *Orhun Abideleri*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 2000.

GÜNAY, Ünver ve Harun GÜNGÖR. *Başlangıçtan Günümüze Türklerin Dini Tarihi*, Kayseri: Laçın Yayınları, 1998.

OCAK, Ahmet Yaşar. *Türk Halk İnanç ve Edebiyatında Evliya Menkıbeleri*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1984.

ÖRNEK, Sedat Veyis. *Türk Halkbilimi*, Ankara: İş Bankası Yayınları, 1977.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/4 Spring 2013

